

УДК 340.1(477)

Циганенко О. В., ад'юнкт кафедри
криміналістики та судової медицини НАВС

Використання спеціальних психофізіологічних знань у вдосконаленні тактики проведення обшуку

В статті розглядаються можливості вдосконалення тактичних приймів й тактичних операцій обшуку за рахунок використання спеціальних психофізіологічних знань та їх інтеграції в криміналістику.

Ключові слова: криміналістика, обшук, слідча (розшукова) дія, психофізіологія, поліграф.

В статье рассматриваются возможности совершенствования тактических приемов и тактических операций обыска за счет использования специальных психофизиологических знаний и их интеграции в криминалистику.

Ключевые слова: криминалистика, обыск, следственная (розыскная) действие, психофизиология, полиграф.

This article explores the possibilities of improving tactical and tactical operations rcpt search by using the special physiological knowledge and its integration in criminology.

Keywords: criminalistics, search, investigation (detective) performance, psychophysiology, polygraph.

Актуальність теми. Дослідження потреб слідчої практики свідчить про існування суттєвих прогалин у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Результати узагальнення групи кримінальних проваджень вказують на невисоку результативність обшуків. Опитування слідчих вказує, що, крім інших об'єктивних чинників неналежної результативності (проблеми матеріально-технічного забезпечення, незабезпеченість транспортом, істотна протидія з боку обшукуваних осіб, як наприклад - проблема зміни показань учасниками кримінального провадження тощо), більшість респондентів стверджує, що нарізла потреба якісного оновлення тактичного забезпечення проведення обшуків.

Стан наукового дослідження. Загальна тактика проведення обшуку досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами в криміналістичній літературі. Вагомий внесок у розробку наукових засад проведення обшуків здійснили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, С.Ф. Денисюк, О.О. Закатов, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, О.М. Кузів, Є.Д. Лук'яничков, І.Ф. Пантелєєв, М.В. Салтевський, В.М. Тertiшник, В.Ю. Шепітько та інші. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна, оскільки ця слідча (розшукова) дія досить широко застосовується в правоохоронній практиці і є розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак, злочинці все ширше стають обізнаними у тактиці слідчо-оперативних груп та здійснюють ефективну протидію, що вимагає адекватних та сучасних засобів і методів контр-протидії з боку слідчо-оперативних груп.

Виклад основного матеріалу. Криміналістика, завдяки інтеграції досягнень природничих і технічних наук, традиційно представляла галузь знання про «наукову техніку розкриття злочинів» [1]. Вона не залишала без уваги проблеми «мистецтва розкриття злочинів», надаючи можливості інтеграції в неї досягнень гуманітарних наук (не тільки технічних), що підтверджує обумовленість засобів і методів боротьби зі злочинністю рівнем соціально-економічного розвитку суспільства та його прагнення

протистояти злочинності засобами, доступними в конкретних історичних умовах.

Серед різноманітних перспективних природничих наук, що можуть бути інтегровані в криміналістику, зокрема - під час провадження обшуку, слід виділити психофізіологію. Основним завданням психофізіологічних досліджень є встановлення кореляцій між тими чи іншими психічними явищами чи станами та біоелектричним, вегетативним, рухливим реакціям і функціями людини [2, с.11]. Суттєвою психофізіологічною особливістю провадження обшуку є те, що обшукувана особа не може залишатися байдужою до процедури обшуку, гостро переживає подію і болісно реагує на окремі її етапи. Напруженість обшукуваного виникає внутрішньо і, як правило, проявляється зовнішньо. В особи виникають прояви хвилювання, зниження критичності мислення, пам'яті, уваги, змінюється колір обличчя, короткочасно розширюються зіниці очей, відбуваються неконтрольовані мікрорухи, що суперечать змісту пояснень обшуківаної особи, покусання або затиснення губ, важке дихання тощо. Реакції значно посилюються, якщо слідчо-оперативна група близько підійшла до розшукуваних об'єктів.

Більшість з вищевказаних реакцій можуть бути встановлені звичайними засобами спостереження, що, як правило, використовується в якості типового тактичного прийому проведення обшуку - спостереження за зовнішніми реакціями обшуківаної особи. Даний тактичний прийом є достатньо традиційним [3, с. 107], має певні переваги, але має й недоліки: по-перше, слідчі та оперативні працівники, як правило, не мають достатньо знань та навичок у виявленні зовнішніх ознак брехні, оскільки вони не є професійними психологами; по-друге, організація даної слідчої (розшукової) дії, як правило, інформаційно-перенасичена, що не дозволяє слідчому у повній мірі реалізовувати даний тактичний прийом (тобто - постійно спостерігати за обшуківаним), навіть якщо він був до нього підготовлений; по-третє, слідчий або оперативний працівник не в змозі побачити мікрорухи особи та інші мало видимі зовнішні психофізіологічні реакції особи, тим більше їх зафіксувати для подальшої оцінки та використання.

Тому спостереження під час обшуку за реакціями обшуківаних осіб, як тактичний прийом, може бути вдосконалений за рахунок: по-перше, залучення спеціалістів відповідної спеціалізації; та по-друге, використання сучасних засобів фіксації слідчої (розшукової) дії, а саме відеозапису з додатковою метою спостереження за обшуківаною особою та подальшим його аналізом. Найкращим варіантом може бути поєднання відеозапису з аналізом зовнішніх психофізіологічних ознак брехні в режимі реального часу [4], що може надати негайну допомогу у розшуку об'єктів, які цікавлять слідство.

Для прийняття рішення про залучення спеціаліста до обшуку слід враховувати функції, які він може здійснювати: 1) організаційна функція – надання слідчому допомоги в організації проведення слідчої дії щодо вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень обшуківаного житла, іншого володіння особи чи окремих речей, виготовлення відбитків та зліпків відповідно п. 7 ст. 236 КПК України [5, с. 132]; 2) попереджувальна функція – спостереження за дотриманням під час обшуку необхідних заходів безпеки; при виявленні предметів спеціаліст висловлює думки щодо їх упакування з метою недопущення пошкодження або знищення; 3) методологічна функція – визначення можливих місць схову об'єктів; 4) пізнавальна – дослідження зі слідчим об'єкта обшуку; допомога слідчому у застосуванні спеціальних інструментів, приладів з метою виявлення місць схову; 5) посвідчувальна функція – допомога слідчому у фіксації виявлених об'єктів і описанні в протоколі обшуку.

На нашу думку, спеціаліст в галузі психофізіології, що залучається для допомоги в реалізації слідчим тактичних прийомів обшуку, виконує переважно пізнавальну функцію, та може надавати допомогу слідчому у реалізації інших окремих тактичних прийомів обшуку, про що свідчить опитування слідчих прокуратури та МВС України. Зокрема, такі спеціалісти можуть залучатися до реалізації таких тактичних прийомів обшуку, що мають на меті одержання невербальної пошукової інформації від обшукуваного: постановка обшукуваному уточнюючих запитань; залучення обшукуваного до діяльності слідчого; словесна розвідка [6, с. 228-229].

Разом з тим, здійснений відеозапис вже проведеного обшуку для спеціаліста в галузі психофізіології може цінним джерелом орієнтуючої та доказової інформації. Сучасна авторська методика “Визначення психологічних ознак достовірності/недостовірності свідчень за відеоматеріалами слідчих (розшукових) дій” Шаповалова В.А. є тому підтвердження [7]. Вказана методика складається з комплексу спеціально розроблених процедур (основою яких є спостереження та контент-аналіз), для провадження психологічного дослідження показань учасників слідчої (розшукової) дії, що зафіксовані на відеозаписі. Разом із застосуванням цієї методики для підвищення ефективності допиту, пред’явлення для впізнання та інших слідчих (розшукових) дій, дана методика може бути використана й для дослідження та подолання неправдивої заяви обшукуваної особи щодо виявлених під час обшуку предметів, які можуть мати відношення до розслідуваної події тощо.

Трапляються також пропозиції щодо можливого використання в ході проведення обшуку “детектора брехні” - спеціального психофізіологічного опитування з використанням комп’ютерного поліграфа [8, с. 164]. Теоретично, як і у випадках використання під час допиту чи пред’явлення для впізнання, поліграф може використовуватися перед, під час або після проведення обшуку. Перед проведенням цієї слідчої (розшукової) дії використання поліграфа дозволяє отримати додаткову орієнтуючу інформацію слідчому, прокурору стосовно місця розташування шуканих об’єктів. Можливе також використання поліграфа безпосередньо під час проведення обшуку. Проте тут виникають труднощі організаційного характеру. Сучасний контактний поліграф для цього не підходить, адже особа, в житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, не зацікавлена в обстеженні її на поліграфі під час обшуку і навряд чи дасть на це згоду. Безпосередньо в ході проведення обшуку в майбутньому можуть використовуватися безконтактні поліграфи, які фіксують психофізіологічні показники особи дистанційно. Таким чином можна буде виявити хвилювання особи в момент наближення слідчого чи оперативних працівників до місця заховання шуканих об’єктів, виявити ознаки нещирості особи під час відповідей на уточнюючі або пояснюючі запитання тощо. І хоча сучасний рівень науково-технічного розвитку не дозволяє цього робити, не можна відкидати такої можливості в майбутньому.

Отже, застосування поліграфа при проведенні обшуку нами пропонується не у вигляді відокремленого заходу, здійснюваного в діапазоні оперативно-розшукової діяльності, а в рамках особливої цілеспрямовано розробленої тактичної операції, спрямованої на підвищення ефективності обшуку.

Не зважаючи на відсутність в криміналістиці єдності думок щодо умов використання терміну «тактична операція», це явище вивчено доволі добре. Погоджуємося, що тактичний прийом є найбільш ефективний в певній слідчій ситуації спосіб дії або лінія поведінки слідчого. Разом з тим, вчені-криміналісти та практики сходяться до того, що врегулювання більшості слідчих ситуацій вимагає застосування не одного, а цілого ряду тактичних прийомів, реалізація яких в повному обсязі на практиці,

найчастіше, виявляється пов'язана з провадженням комплексу оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій. Використання в такому випадку комплексу заходів, спрямованих на вирішення окремої задачі розслідування, деякі вчені іменують «тактичної комбінацією», інші - «тактичної операцією», треті пропонують ввести в науковий обіг поняття «оперативно-тактична комбінація» [9, с.21-31].

Усвідомлюючи значущість уніфікації наукової термінології, ми не схильні поділяти погляди Р.С. Белкіна, що в даному випадку результат полеміки не є принциповим [10, с.87-90]. У прикладному аспекті найбільш значущим є правильне розуміння сутності даного організаційно-тактичного засобу як єдиного комплексу нерозривно пов'язаних складових, використання яких у сукупності дозволяє вирішити конкретну задачу розслідування загалом, й обшуку зокрема. Однак, якщо звернутися до мовної практики, неважко помітити, що слово «комбінація», в криміналістичному аспекті, може використовуватися в значенні: поєднання, взаємне розташування чого-небудь; в той час, як під «операцією» слід розуміти координовані різномірні дії, об'єднані єдиною метою. При такому підході, в контексті завдань, що вирішуються криміналістичною тактикою далі будуть аналізуватися питання застосування поліграфа саме в рамках тактичної операції.

На ефективність використання поліграфа в сукупності з проведенням інших оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій неодноразово вказували багато вчених і практики. Яскравим прикладом може служити одне з кримінальних проваджень, в ході якого був здійснений обшук у домоволодінні громадянки К. за підозрою у незаконному виготовленні, зберіганні наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, який не дав результатів. Після того було вирішено опитати її з використанням поліграфа. Під час опитування були зафіксовані стійкі фізіологічні реакції на запитання: «Де зберігаються наркотики?» - У поєднанні з варіантом відповіді: «закопані на городі». Далі, скориставшись розкресленим на квадрати планом городу, поліграфолог звернув увагу на стійку виразну психофізіологічну реакцію при пред'явленні квадрата, де розташовувався курник. При проведенні повторного обшуку біля курника були виявлені закопані в землю закачані кришками скляні банки, заповнені наркотичною речовиною рослинного походження.

Слід також акцентувати увагу на різних варіантах використання поліграфа в рамках тактичних комбінацій, й не тільки проведенні опитування (або дослідження) з застосуванням поліграфа в ланцюзі різномірних за своїм змістом дій. Безсумнівно, діапазон тактичних операцій, в ході яких може бути задіяний поліграф, надзвичайно широкий. Наприклад, тісна взаємодія оперативних і слідчих підрозділів дозволяє спочатку опитати потерпілих, підозрюваних та свідків, потім провести у відношенні одного або декількох з них опитування з використанням поліграфа, потім - обшук, результативність якого може стати базою для допиту конкретної особи в статусі підозрюваного.

Свого часу, Р.С. Белкін, критикуючи деяких учених, які необґрунтовано, з його точки зору, розглядали простий перелік дій щодо встановлення особи померлого як тактичну операцію, підкреслював, що найбільш суттєвою ознакою тактичної операції слугує досягнення мети за рахунок проведення усіх дій, що входять до неї, а не однієї чи кількох з них [10, с.89].

З урахуванням викладеного, конструювання послідовного проведення різноманітних слідчих (розшукових) дій, у тому числі й обшуку, опитування з використанням поліграфа, допиту поліграфолога, що проводив опитування, та інших дій, з метою виконання завдань кримінального провадження, на наш погляд, може і повинно

розглядатися в теорії криміналістики й на практиці як особлива тактична операція, що тісно пов'язана з необхідністю вирішення проблеми зміни показань учасниками кримінального провадження та інших проявів протидії слідству, що на жаль, загострилася. Як вказують дослідники - в останнє десятиліття ХХ століття «незаконний вплив на суддів, слідчих, свідків, потерпілих, обвинувачених, адвокатів та інших учасників процесу набуло характеру масштабної соціально-правової проблеми», яка потребує в якнайшвидших засобів протидії [11].

Висновок. На закінчення відзначимо, що питання, порушене нами, безумовно, потребує подальшого опрацювання, враховуючи складність оптимізації взаємодії суб'єктів оперативно-розшукової та слідчої діяльності під час підготовки та провадження подібних тактичних операцій з використанням спеціальних психофізіологічних знань. Отже, підвищення якості наявних та створення нових ефективних тактичних прийомів й тактичних операцій обшуку загалом базується на інтеграції досягнень природничих і технічних наук в криміналістику, зокрема психофізіології - в тактику обшуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трегубов С.Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений: Практическое руководство для судебных деятелей. — М: Изд. юрид. кн. склада «Право», 1915. — 334 с.
2. Костандов Э.А. «Психофизиология сознательного и бессознательного». - СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. — ЗАО Издательский дом «Питер», 2004 — 256 с.
3. Криміналістика: Підручник. / [Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін.] - 2-ге вид., випр. і доп. - К.: Атіка, 2001. - 544 с.
4. Новый детектор эмоций зможе побачити, коли ми обманюємо. Університет Бредфорду. Див: <http://science.slashdot.org>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. / відп. за випуск В. А. Прудников. — Х. : Право, 2012. — 392 с.
6. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шелітька.— 4-е вид., перероб. і доп. — Х. : Право, 2010.— 464с.
7. Шаповалов В.А. Методика определения психологических признаков достоверности/недостоверности показаний в юридической практике: методическое пособие / В.А.Шаповалов. - 2-е изд-е, перераб. и дополн. - К.: Кафедра, 2013. - 108 с.
8. Криміналістика: Учебник / Под ред. Е.П. Ищенко. — М.: «Издательство Элит», 2008. — 686 с.
9. Мерецкий Н.Е. Криміналістика и оперативно-тактические комбинации. Науч.-практич. Пособие. — М.: Издательство «Юрлитинформ», 2007. - 234 с.
10. Белкин Р.С. Криміналістика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криміналістики. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА- ИНФРА-М), 2001. - 256 с.
11. Карпов Н.С. Законодавство України в сфері забезпечення безпеки свідків та потерпілих. Див: www.univer.km.ua/visnyk/984.pdf